

КАКО *ADULTERIUM* СТАНУВА ПРЕЉУБА ВО РИМСКОТО ПРАВО

Даниела Тошева

Меѓународен Славјански Универзитет „Г. Р. Державин“
Св. Николе, Битола, Македонија

Клучни зборови: римско право, прељуба, развод, едностран развод, Законот на Јулиј за казнување на прељубите, Законот на дванаесет таблици, Кодексот на Јустинијан, Кодексот на Теодосиј, Грчки папируси.

Резиме: Предмет на истражување во овој труд е прељубата во римското право, која се сметала како правна причина (*iusta causa*) за едностран развод на бракот во сите периоди од развојот на римската правна историја. Императорот Август, набрзо по своето доаѓање на власт го објавил *lex Iulia de adulteriis coercendis* (18 г. пр. н.е.) со што разводот станал задолжителен во случај на прељуба. Оттогаш прељубата станала не само морален престап, но и кривично дело (*crimen, έγκλημα*), што се казнувало од страна на државата. На тој начин прељубата не била само *res privata* но и *res publica*, и продолжила да се смета за јавна работа дури и во законодавствата на христијанските императори. Како и да е, има фундаментални разлики меѓу предхристијанските и христијанските законодавства во однос на прељубата и бракот, кои ќе бидат анализирани во текстот што следува. За да ја објаснам природата на римското право и римскиот поглед кон прељубата, јас ги анализирам зборовите *adulterium* и *repudium* и ги поврзувам со еквиваленти во македонскиот јазик.

THE CONCEPT OF *ADULTERY* IN ROMAN LAW

Daniela Toševa

G.R. Derzhavin International Slavic University
Sveti Nikole, Bitola, Macedonia

Key words: Roman law, adultery, divorce, repudiation, Lex Iulia de adulteriis coercendis, Law of the Twelve Tables, Codex Justinianus, Codex Theodosianus, Greek papyri.

Summary: The subject of this paper is adultery in Roman law, which was considered as lawful cause (*iusta causa*) for unilateral divorce in all periods of Roman legal history. After his accession, Augustus enacted the *lex Iulia de adulteriis coercendis* (18 BC) whereby divorce was made obligatory in the case of adultery. Since then, adultery was not only moral offence, but crime (*crimen, ἔγκλημα*), which was penalized by the state. Hence, adultery was not *res privata* but *res publica*, and continued to be regarded as such even in the legislations of Christian Emperors. Anyhow, there are fundamental differences between pre-Christian and Christian legislation concerning adultery and marriage, which are to be analyzed in the following text. Finally, I give explanation to the words *adulterium* and *repudium*, and correlate them with equivalents in Macedonian language in order to explain the nature of Roman law and Roman view on adultery.

Во Рим, прелјубата (*adulterium*) била правна причина (*iusta causa*) за развод на бракот уште во времето на монархијата, како што известуваат Дионисиј од Халикарнас¹ и Плутарх². Сепак, бракот не се разрешувал со одлука на жената, туку со одлука на мажот. Кон крајот на Републиката, пак, едностран развод (*repudium*), можела да направи

¹ ἀμαρτάνουσα δέ τι δικαστὴν τὸν ἀδικούμενον ἐλάμβανε καὶ τοῦ μεγέθους τῆς τιμωρίας κύριον. ταῦτα δὲ οἱ συγγενεῖς μετὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐδίκαζον: ἐν οἷς ἦν φθορὰ σώματος καί, ὁ πάντων ἐλάχιστον ἀμαρτημάτων Ἕλλησι δόξειεν ἂν ὑπάρχειν, εἴ τις οἶνον εὐρεθείη πιούσα γυνή. ἀμφοτέρα γὰρ ταῦτα θανάτῳ ζημιοῦν συνεχώρησεν ὁ Ῥωμύλος, ὡς ἀμαρτημάτων γυναικείων αἰσχίστα, φθορὰν μὲν ἀπονοίας ἀρχὴν νομίσα, μέθην δὲ φθορᾶς. καὶ μέχρι πολλοῦ διέμεινε χρόνον ταῦτ' ἀμφοτέρα παρὰ Ῥωμαίους ἀπαραιτήτου τυγχάνοντα ὀργῆς (Dionys. Halicarnasseus De Antiquitates Romanae 2.25 6-7).

„Ако [жената] направела престап, судија ѝ станувал оној што претрпел неправда [од неа]. [кој] одлучувал и за тежината на казната. За овие [престапи жената] ја казнувале роднините заедно со мажот: обесчестување на телото, или ако била начекана да пие вино, што според Хелените се смета за најмал престап од сите. Ромул им дозволил да ги казнат со смрт обата престапи, бидејќи тоа биле најсрамните престапи за жените: прелјубата ја сметал за почеток на безумноста, а пијанчењето [за почеток] на прелјубата. Долго време овие два престапа кај Римјаните биле казнувани со неумолив гнев“.*

*Преводите му припаѓаат на авторот на статијата, освен ако не е наведено поинаку.

² Ἐθηκε δὲ καὶ νόμους τινάς, ὧν σφοδρὸς μὲν ἐστὶν ὁ γυναικὶ μὴ διδοῦς ἀπολείπειν ἄνδρα, γυναῖκα δὲ διδοῦς ἐκβάλλειν ἐπὶ φαρμακείᾳ τέκνων ἢ κλειδῶν ὑποβολῇ καὶ μοιχευθεῖσαν (Plutarch. Romulus 22 1-4).

„Тој востанови и некои закони, меѓу кои еден суров, со кој не ѝ се дозволува на жената да го напушти мажот, но се дозволува [мажот] да ја исфрли жената поради труење на деца или поради подметнување клучеви, но и поради прелјуба“.

и жената, но прелјубата не се набројувала во правните причини. За да ја истражам прелјубата како правна причина за развод на брак, ги земам предвид правните текстови, кои ги делаам на две категории: **1. Правна теорија:** *Кодексот на Јустинијан (Corpus Iuris Civilis)*, кој е најобеман, натаму *Кодексот на Теодосиј (Codex Theodosianus)* и *Законот на дванаесет таблички*; **2. Правна практика:** правни папируси, кои претставуваат документи за (пред)брачни договори и за разводи, како и цензорски списоци³.

Честопати содржината на законите се разидува со фактичката состојба, односно она што обврзува (законот), не се применува секогаш во практиката. Таквото игнорирање на правните обврски најчесто не донесува никакви санкции. Сепак, треба да се има предвид дека законите што се наведени како примарни извори се однесуваат на оние жители што имале римско граѓанство (*status civitatis*). До 212 г., односно до едиктот на Каракала (*Constitutio Antoniniana*), бил ограничен бројот на граѓани со *status civitatis*, а тоа значи дека пронајдените документи што се датираат пред оваа година не се склучени нужно според римскиот закон. Едиктот на Каракала „го означува конечниот премин од традиционално граѓанство (*civitas*) во империско граѓанство, и води кон проширување на Римскиот закон во целата империја“ (Mousourakis, 2015: 101).

За да се разбере римскиот концепт за *прелјуба* и за *развод*, во сите овие извори што се земаат предвид, е нужно да се разгледа и нивната етимологијата во латинскиот, а имено: *adulterium* и *repudium*. Исто така е од голема важност да се види дали досегашните преводни решенија, во македонскиот јазик, се еквиваленти во права смисла.

I. Теорија

1. Законот на Јулиј за казнување на прелјубите (*Lex Iulia de adulteriis coercendis*) претставува најподатлив текст за истражување на кривичното дело прелјуба во римското право. Издаден е 18 г. пр. н.е., во почетните години од Принципатот на Август, така што претставува некаков мост меѓу архаичното и класичното право. Овој закон, исто така, покажува длабока поврзаност со блискоисточната и медитеранската традиција, во која односот кон брачното неверство не само што се казнува на сличен начин, но соодветстува и претставата за

³ Овој вид текстови не припаѓаат на ракописната традиција, туку се откриени при раскопки во Египет кон крајот на XIX век. Тоа е доволен аргумент да се смета за автентична содржината на документите.

жртвата и за престапниците. Истовремено со издавањето на *Законом на Јулиј...* се институционализира постојан суд (*quaestio perpetua*)⁴, во кој се разгледувале случаите со прељуба (*adulterium*) и блуд (*stuprum*), кои за првпат во римската правна историја се третираат како кривични дела (*crimina*)⁵. Тоа значи дека овие кривични дела биле предмет на казнување од страна на Државата; жртвите го изгубиле (но не целосно) правото да се пресметуваат сами со престапниците. За овој суд се знае дека опстојал најдолго од сите други судови во времето на Принципатот.

Станува збор за закон, чиј автентичен текст не е зачуван, но има најмногу наводи во *Дигестите* на Јустинијан⁶, кои се преземени од различни правници, како и во *Институциите* на Јустинијан, каде што се спомнува во контекст на јавните судења⁷. Казните, пак, и покрај строгоста, не се исти со оние казни за кривичните дела влегуваат во категоријата капитално кривично дело (*crimen capitale*), за кое е предвидена капитална казна (*poena capitalis*)⁸. Бауман (Bauman, 1996: 32-33) ги дефинира казните за прељуба како супкапитални казни. „На супкапиталните казни им недостасува хомогеноста на капиталната казна; тие не потекнуваат од ист архетип“ (Bauman, 1996: 29). Оттука, санкциите за ова кривично дело се разновидни: конфискување на имотот, протерување, но и губење на правото за склучување правовалиден римски брак (*ius connubii*). Освен овој тип казни, Август задржал и алтернатива, односно начин на казнување, кој потекнува од самопомошта, а тоа е *правото да се убие* (*ius occidendi*). Правото да се убие жената и нејзиниот љубовник доколку бидат фатени *in flagrante delicti* во домот на жртвата, било вообичаен начин на справување со

⁴ Секој постојан суд бил задолжен за некоја специфична категорија кривично дело. Постојаниот суд, кој решавал за прељубите, се нарекува *quaestio perpetua de adulteriis*. Формите на судскиот процес во овие кривични судови биле обвинувачки, а не испитувачки. Тоа значи дека процесот не можел да отпочне доколку некој граѓанин не поведе постапка против некого, т.е. доколку тужителот не го изложи својот случај пред началникот на судот. Во најстарите времиња постапката можеле да ја поведат само жртвата и неговите блиски, а во подоцнежната историја, постапката можел да ја поведе секој граѓанин. Ова се однесувало и за постапката против кривичното дело прељуба.

⁵ „[Во римското право] зборот *crimen* означува незаконски акт што е насочен против државата, или заедницата како целина, кој се гони кривично и се казнува од државните органи. <...> Во римското право, разликата меѓу деликт и кривично дело произлегува главно од фактот што во однос на деликтот жртвата може да си наплати надоместок и да му нанесе казна на сторителот преку приватна тужба во граѓански процес, а не преку судење од државни органи“ (Mousourakis, 2015: 159-160).

⁶ Just. Dig. 48.5.

⁷ Just. Inst. 4.18.

⁸ *Poena capitalis* не значи само смртна казна, туку се однесува на губење на слободата.

брачното неверство на Блискиот Исток, во Хититските законици и во Средноасирските законици (Westbrook, 2015: 156), но е забележано и во Законот на Драконт, каде што се зборува за праведни убиства⁹. Август го ублажил овој стар закон на следниов начин: таткото со *patria potestas*¹⁰ имал право да ги убие и ќерката и нејзиниот љубовник ако ги фати *in flagrante* во својот дом или во домот на зетот. Но, правата на сопругот во брак *cum manu*¹¹ биле поограничени: тој имал право да го убие само љубовникот ако го фати во својот дом *in flagrante*. Има уште еден услов за љубовникот, а тоа е да го разведе бракот набрзо по овој чин, во спротивно, тој ќе биде обвинет за убиство. Интервенцијата во приватниот живот на граѓаните не се состои во казнувањето на прељубата, туку во третирањето на прељубата како тешко кривично дело, што не го оштетува само семејството, туку и државата. Оштетениот маж нема можност да одбира, како во архаичните закони, туку бил обврзан да го разведе бракот и да ја тужи прељубничката. Единствената можност за избор е дали да го оствари *ius occidendi* или да ги тужи двајцата прељубници. Покрај тоа, е предвидено секој римски граѓанин, без разлика дали е во некакви односи со прељубниците, да може да поднесе тужба за прељуба. Така, со овој закон за првпат јавно, пред постојан суд, се осудува неморалното однесување во бракот. Тоа станува јавна работа (*res publica*). Ова не е единствениот закон со кој интервенира императорот Октавијан Август во приватниот живот на граѓаните; всушност, тој донесува редица закони со кои се наметнува како голем морализатор, а таквиот тренд го прифаќаат и христијанските императори во IV век и натаму.

⁹ Овој дел од законот Драконт, каде што се предвидува оправдување на одредени убиства, не е зачуван како епиграфски споменик, туку е наведен кај говорникот Лисија (Lys. 1) и кај Демостен (Demosth. 23.53). И во *Дигестите* на Јустинијан се наведува дека Драконт и Солон дозволувале убиство доколку прељубниците се „фатени на дело“ (ἐν ἔργῳ) (*Dig.* 48.5.24).

¹⁰ *Dig.* 48.5. 33 (32). MACER libro primo de publicis iudiciis: Nihil interest, adulteram filiam prius pater occiderit an non, dum utrumque occidat: nam si alterum occidit, lege Cornelia reus erit. Quod si altero occiso alter vulneratus fuerit, verbis quidem legis non liberatur:

„Макер, книга прва, за јавните судења: Не е важно дали таткото попрво ќе ја убие ќерка си прељубничка или не, сè додека не ги убие двајцата. Ако го убие [само] едниот од двајцата, ќе биде виновен според „Законот на Корнелиј““.

¹¹ Брак *cum manu* е брак во кој жената не била еманципирана, туку била или под власта на мажот, доколку тој самиот бил еманципиран (*sui iuris*), или била под власта на таткото на семејството во кое припаѓал нејзиниот сопруг, доколку нејзиниот сопруг не бил еманципиран (*alieni iuris*).

Во *Институциите* на Јустинијан, под насловот *De publicis iudiciis* (Just. Inst. 4.18.) овој закон се толкува накратко, притоа се даваат информации и за кривичното дело блуд:

„[Според] Законот на Јулиј за прељубниците, со меч (sc. на смрт) се казнуваат не само осквернувачите (temeratores) на туѓиот брак, но и оние што се дрзнуваат да вршат неприроден разврат¹². Според истиот закон, исто така, се казнува нечесното дело (flagitium) за блуд (stuprum) кога некој без [употреба на] сила обесчестува (stupraverit) или девица или немажена жена. Истиот закон предвидува казна за тие престапници (reccatoribus); ако се од високите сталежи [се казнуваат со] конфискување на половина имот; ако се од пониските сталежи, се казнуваат телесно или со прогон“.

Последниот дел од текстот покажува како римските граѓани не се еднакви пред законот бидејќи содржината на граѓанството варира од категорија до категорија граѓани. Овој текст е индикативен и за односот кон прељубата поради терминологијата која се употребува за да се означат мажите. Се однесува на мажите што „влегуваат“ како натрапници во туѓ брак, бидејќи вршат прељуба со мажена жена. Тие се наречени осквернувачи и престапници. Во *Дигестите*, во цитат од Улпијан, се наведува дека овој тип однесување: прељубнички чин на жената, но и подведувањето (*lenocinium*) на жената од страна на својот маж, се смета за загадување (*contaminatio*) на бракот.¹³ Но, називот *прељубник*, или, пак, какво било негативно квалификување, не го добива сопругот што врши прељуба со немажена жена. Затоа е нужно да се расчисти врз основа на кој критериум се обвинува некој за *adulterium* и што претставува овој термин изворно, но и кој е жртвата во целиот процес.

¹² Се користи изразот *mascula libido* = *неприродна сексуална желба* и најчесто се смета дека се однесува на машко хомосексуално однесување.

¹³ Just. Dig. 48.5.2. 3-4:

Ceterum qui patitur uxorem suam delinquere matrimoniumque suum contemnit quique contaminationi non indignatur, poena adulterum non infligitur.

„Меѓу другото, оној што ѝ допушта на својата жена да погреша, го презира својот брак; а во случај кога некој не го смета за срамно тоа загадување, [тогаш] не се изрекува казна за прељуба“.

1.1. За толкување на прељубата во римското право се индикативни самите зборови, т.е. нивната етимологија, која упатува на поинакво читање на проблемот.

Adulterium, кој во македонскиот јазик се преведува со зборот *прељуба*, според римското право е пред сè женски криминал. Разликата меѓу *adulterium* и *прељуба*, на прво место се состои во тоа што латинскиот термин има изведено значење, а македонскиот збор *прељуба* го задржува основното значење. Имено, содржината на двата термини не е идентична. Што значи *adulterium* оригинално и на кого се однесува?

Папинијан (*Dig.* 48.5.6.1.) дава етимологија за зборот *adulterium* кога зборува за разликата меѓу ова кривично дело и блудот (*stuprum*):

Sed proprie adulterium in nupta committitur, propter partum ex altero conceptum composito nomine: stuprum vero in virginem viduamve committitur.

„Соодветно [е да се каже] дека прељуба се врши во брак, а називот (*adulterium*) е составен поради [можноста од] зачнување на породот од друг маж (*alter*); блуд (*stuprum*) пак, се врши врз девица или врз вдовица“.

Именката *adulterium* е всушност чинот *adulterare* што произлегува од *adulter* и *adultera*, кои ги преведуваме како *прељубник* и *прељубничка* иако однесувањето на *adulter*, во денешна смисла, воопшто не е прељуба. Во *Oxford Latin Dictionary* (*s.v.* *adulter*) именката *adulter* ја има истата етимологија што ја предлага Папинијан во извадокот, односно кованка од *ad+alter* (*ad* граер. со асс. со основно значење на движење *кон* и придавката *alter* = *друг, втор, спротивен, различен*). Неизвесно е, иако се чини очигледно, дали сите зборови од оваа значенска група потекнуваат од именката *adulter* или од глаголот *adultero*. Затоа има две теории, од кои едната е дека глаголот е деноминативен, изведен од именката, а другата е дека именката е направена според глаголот (*back formation*) (Joksimović, 2015: 145–146). Како и да е, за овој труд е поважна семантиката на овие кованки. Глаголот *adultero*, кој првично значи: *загадувам, расипувам, изопачувам, преправам, извртувам*, е сложенка од предлогот *ad* и од основниот глагол *altero*, кој значи *сменувам, изменувам, променувам, преиначувам, правам полош*¹⁴. Всушност, вршењето прељуба воопшто

¹⁴ Од глаголот се произлезени *nom. agentis adulterator*, кој, во *Oxford Latin Dictionary*, се преведува како *one who counterfits or debase*, како и пасивниот партицип *adulteratus* од

не е во етимологијата на овој збор. Она на што упатува зборот *adulterium* е некакво изопачување, односно расипување на актуелната состојба. Во римското право, пак, *adulterium* се однесува на расипување на брачната светост, од каде што станува јасно зошто прелјубата се нарекува уште и *contaminatio* (*загадување*). Тие термини не упатуваат нужно на сексуалниот чин со кој започнува расипувањето на бракот, туку на последицата од овој чин, а тоа е раѓање туѓо дете. Сите текстови се експлицитни во тоа кој врши *adulterium* – (1) тоа е сопругата, која се нарекува *adultera*, (2) тоа е мажот со кого мажената жена извршила прелјуба – *adulter*. Ако, сопругот во бракот, изврши прелјуба, тој не е наречен *adulter*, но женскар (*muliercularius*) и тоа нема правни последици за бракот. Значи, овој чин го прават само жената (која изневерува), но и мажот со кого изневерува, кој е наречен и осквернувач на туѓиот брак, а самата постапка се опишува како загадување. (3) Мажот, кој е жртва на прелјубата, може да биде наречен *adulter* само ако ги направи следниве работи: ако не се разведе од својата жена, која ја фатил во прелјуба или ако профитира од прелјубата на својата жена. (4) Исто така, мажот може да биде обвинет за *adulterium* ако земе за сопруга жена, која е прогласена за прелјубница во претходниот брак. Ова покажува дека називот *adulter* има поинаква конотација од современото сфаќање на оваа појава. Сите типови прелјубници, условно речено, се казнуваат според законот. Сите го нарушуваат интегритетот на домот.

1.2. Освен материјалните казни и губењето на некои права, очекуваниот исход по чинот на неверство уште од најстаро време е бркање на прелјубничката од домот на мажот. Римјаните го употребуваат терминот *repudium* за да го означат овој чин, кој денес се преведува со изразот *едностран развод*¹⁵. Како *adulterium* така и *repudium* е кованка: *re+pudef+ium* (*Oxford Latin Dictionary*). Префиксот *re-* има значење на *движење наназад* или *обратно, повлекување, одвојување, дејство што се повторува*. Глаголот *pudeo* има значење *се срамам* или *правам некој да се срами*. Од овој глагол е изведена и именката (nom. agentis) *pudor, -oris*¹⁶ = *срам, срамота*, но исто така и

adultero со значење *mixed, adulterated, produced by cross-breeding, or mixed descent or origin*.

¹⁵ Во Законот на дванаесет таблички (IV.3) се спомнува едностран развод, т.е. бркање на жената од домот на мажот: *Plam <...> suas res sibi habere iussit, ex XII Tabulis, claves ademit exegit.* („И заповеда да си ги земе своите работи, според законот на дванаесет таблички, ѝ ги зеде клучевите и ја избрка“).

¹⁶ Именката има ист корен со глаголот *pudeo*, 2 = се срамам, правам некој да се срами.

скромност, чувство на чест, зашто тој што се срами, тој е скромен. Овие два значенски збора се поврзани во именката *repudium* за да означат *одбивање на срамот*. Такво значење добива и глаголот *repudio*: *одбивам, не прифаќам, отфрлам, испаѓувам, избркувам (ихорет), го отфрлам срамот од себе*. Всушност *repudium*, чин што можел да го стори само мажот во времето на Републиката, се поврзува со отфрлање на срамот, кој има своја основа во сексуалната комуникација.¹⁷

Овие два термини, *adulterium* и *repudium*, нивната етимологија, но и нивната примена во правото, го покажуваат тоа што е очигледно: Бракот е света заедница, чија чистота се загадува кога жената, од која се очекува да има *pudor* (чувство на срам) или *pudicitia* (срамежливост) бидејќи влегува во бракот како девица (*virgo*), врши прељуба;¹⁸ со тој чин жената може да внесе во бракот дете, кое е туѓо. А целта на бракот е продолжување на родот: *liberorum procreandorum causa*.¹⁹ Мажот, од друга страна, не може да внесе туѓо дете ако има сексуални врски со жени со сомнителен морал, кои не се во брак. Но, доколку мажот има врска со мажена жена, тогаш тој загадува туѓ брак и тогаш е осквернувач и прељубник. Тој одговара правно, но според *Законот на Јулиј*... не е јасно дали ова однесување има правни последици по бракот на прељубникот, односно дали неговиот брак треба нужно да се разведе по овој чин. Законот е јасен во однос на казнувањето на прељубникот (*Just. Inst.* 4.18). Сличниот тип казнување очигледно продолжува и во времето на Јустинијан, како што може да се види од *Новела 117* на Јустинијан, имено дека на прељубникот треба да му се конфискува (дел од) имотот, а неговата сопруга има право да си го задржи својот мираз и својот предбрачен подарок.

2. Христијанските императори покажуваат, исто така, морализаторски однос кон институцијата брак, но тие тргнуваат од

¹⁷ За тоа зборува и еуфемистичкиот назив на половите органи, кои, кај Грците и Римјаните, се наречени *срамни органи (pudenda, τὰ αἰδοῦτα)*.

¹⁸ Во *Дигести*, правникот Модестин (*Just. Dig.* 23.2.1.) вака го дефинира: *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*.

„Бракот е соединување на мажот и жената и заедница за цел живот, споделување според божественото и човековото право“.

¹⁹ Оваа формула се наведува и во *Дигестите* (*Just. Dig.* 1.1.1.3.), и во три брачни договори напишани на латински јазик од колекцијата во Мичиген (*Mich.Inv.* 4703; *Inv.* 508; *P.S.I.* 730). Исто така и кај св. Августин се наведува истата формула (*Aug. Serm.* 51.22; 278.9).

поинакво гледиште, т.е. од заповедот во Новиот завет, кој се однесува на бракот:

ὁ οὖν ὁ θεὸς συνέξευξεν ἄνθρωπος μὴ χωρίζετω (Novum Testamentum, Evangelium secundum Marcum, 10, 9, 1).

„Она што го сврзал бог, човек нека не го разделя!“

Мерките што ги преземаат христијанските императори за да се зачува таа заедница, се строги. Во законот на Август, пак, мерките се однесуваат на оние што ја расипуваат светоста на бракот, кој, по чинот на прелюба, веќе не треба да постои; според овој закон се казнува оној што ќе остане во загадената брачна заедница.

Во *Кодексот на Теодосиј*, каде што се цитира законот на императорот Константин од 331 г., мажот сè уште има поголема заштита во однос на прелубништвото и не се нарекува прелубник, но жената прелубничка веќе се нарекува со грчкиот термин *moecha* = *прелубница*, но и *неверница* – во религиозна смисла (μοιχὴ или μοιχάς)²⁰.

Овој закон е многу строг во однос на разведување на бракот, па за таа цел се дадени многу помалку причини, според кои може да се направи едностран развод. *Divortium*, од друга страна е развод на бракот, за кој двајцата сопружници се согласуваат и тука нема правни пречки; овој збор се преведува како *обоостран развод*. Очигледно причините за развод на брак треба да припаѓаат во категоријата кривични дела, а не да бидат измислени поради расипаните желби на жената:

„Императорот Константин Август до Аблабиј, преторијанскиот префект:

Заклучено е дека жената не смее да му прати барање за едностран развод (*repudium mittere*) на својот маж поради своите расипани желби од [некоја] одбрана причина (*exquisita causa*), како на пример дека е пијаница, коцкар, или женскар. Како и да

²⁰ Етимологијата на терминот μοιχεία = прелюба, според Piwowarczyk (2012: 123-125) доаѓа од глаголот ὀμείνω = *уринам*, *мокрам*, преку *nomen agentis* μοιχός. Глаголот ὀμείνω го поврзува со ејакуирање, од каде што ја гледа и етимолошката поврзаност на μοιχός со ὀμείνω = *уринам*, односно исфрам течност од себе, што не нужно е урина, па затоа и прелубникот е ејакулатор. Со оваа претпоставка Piwowarczyk директно се спротивставува на Beekes кој смета дека семантичката поврзаност на прелюба и уринарање не е доволно специфична и затоа оваа етимологија треба да се напушти (Beekes, 2010: 962).

е, ниту мажите смеат да се разведат од своите жени од какви било причини. Жената може да бара едностран развод ако докаже дека мажот ги сторил само овие кривични дела (crimina): ако е или убиец (homicidam), или трујач (medicamentarium), или осквернувач на гробници (sepulchrorum dissolutorem); така, штом биде пофалена [за оваа постапка] ќе го добие назад сиот свој мираз. Но, ако се разведе од мажот поради друга причина, [која не спаѓа] во овие три кривични дела, треба да остави во домот на мажот сè до шнола за глава, а за таквата нејзина самоувереност да биде прогонета на остров. Кај мажите, пак, ако пратат барање за едностран развод, треба да ги докажат овие три кривични дела: дека сакаат да ја избркаат бидејќи е или прељубничка (moecham), или трујачка (medicamentariam), или подводацка (conciliatricem). Ако [мажот] ја исфрли жената која не ги сторила овие три кривични дела, [тој] треба да ѝ го врати сиот мираз [на исфрлената жена] и да не се ожени со друга жена. Но, ако го стори тоа, на претходната сопруга ќе ѝ се даде можност да влезе во неговиот дом и сиот мираз на втората жена да си го земе за себе поради неправдата што ѝ е нанесена“ (*Cod. Theod.* 3.16. 1, 331).

Значи, жената може без никакви последици да се разведе од својот маж, само ако докаже дека тој е причинител на едно од трите наброени кривични дела, односно дека тој е:

- 1) Homicida = убиец;
- 2) Medicamentarius = трујач
- 3) Sepulchrorum dissolutor = осквернувач на гробови

Мажот може да ѝ даде едностран развод на својата жена ако докаже дека таа е:

- 1) Moecha = прељубничка
- 2) Medicamentaria = трујачка
- 3) Conciliatrix = подводацка

Тоа се кривични дела, кои претставуваат правна причина за едностран развод на бракот.

Овој закон покажува колку се ограничува можноста да се разведат сопружниците, сепак неверството на жената останува во списокот како правна причина за развод. Жената, која ќе направи едностран развод без правна причина, таа го губела својот мираз и била прогонета на некој остров. Слични биле санкциите и за мажите.

Во 449 г. Теодосиј II донесува нов закон за едностран развод, со кој исто така забранува да се разведе бракот без правни причини (*Cod.*

Just. 5.17.8). Но, причините за развод се поопширни од оние на Константин и може да се класифицираат во три групи:

(1) Прељуба: секоја страна може да се разведе еднострано од другата ако е во прашање прељуба.

(2) Насилство – се однесува на двете страни.

(3) Криминално однесување надвор од бракот – се однесува на двете страни, со различни содржини на криминалните дејствија.

Прељубата, кое во законот на Теодосиј II претставува правна причина и за жената да го разведе бракот, е нов момент во римското право. Притоа, мора да се има предвид дека кога Теодосиј вели: *maritum suum adulterum*, тој не мисли на мажот како прељубник во рамките на својот брак, туку на мажот како прељубник во рамките на туѓ брак. Зборот *adulterium*, во таа смисла, не се оддалечува од својата етимологија. Новината се однесува на правото на жената да се разведе од својот маж ако тој прави прељуба со мажена жена, загадувајќи туѓ брак, но и правото на жената да се разведе од својот маж ако го начека во својот дом кога тој има сексуален однос со неморални жени (*cum impudicis mulieribus*). Ова второто не се класифицира како прељуба. Иако овој чин нема иста тежина за двете страни, сепак го покажува поинаквиот однос кон брачната заедница, во голема мера под влијание на христијанството.

Во истиот дух и императорот Јустинијан ги спроведува своите новини за брачното право. Во *Новела 117* тој ги наведува правните причини за едностран развод на бракот. Кога зборува за правните причини за едностран развод што му се достапни на мажот, Јустинијан зборува и за другиот маж, кој го носи називот *μοιχός* (прељубник) и за последиците во неговиот брак. Имено, тој е прељубник но за бракот на жената со која врши прељуба, исто како во Новелата на Теодосиј од 449 г. За својот брак, пак, тој причинува *ἔβρις* – навреда, а не и прељуба. Таква навреда е наведена како правна причина за едностран развод на жената. Од оваа Новела е јасно дека Јустинијан уште повеќе ги ограничува причините за едностран развод. Но, Јустинијан оди дотаму, што забранува и обостран развод во *Новела 134* (*Nov. 134,11*), освен ако мажот и жената не решиле да живеат во манастир. Прељубништвото во оваа Новела сè уште е кривично дело (*ἔγκλημα*), кое се вбројува заедно со силувањето и со убиството. Сепак, тоа не е капитално дело според казната и бракот не мора да се разведе нужно. И прељубникот и прељубничката се казнуваат; првиот со одземање на имотот, а втората со телесна казна и праќање во манастир:

τὴν δὲ μοιχευθεῖσαν γυναῖκα ταῖς προσηκούσαις ποιναῖς ὑποβαλλομένην ἐν μοναστηρίῳ ἐμβάλλεσθαι. καὶ εἰ μὲν εἴσω διετίας ἀναλαβεῖν αὐτὴν ὁ ἀνὴρ βουληθεῖη, ἐξουσίαν αὐτῷ δίδομεν τοῦτο ποιεῖν καὶ συνοικεῖν αὐτῇ, μηδένα κίνδυνον ἐντεῦθεν εὐλαβουμένῳ μηδὲ διὰ τῶν ἐν μέσῳ γινομένων καταβλαπτομένου τοῦ γάμου. εἰ δὲ ὁ προειρημένος χρόνος παρέλθῃ, ἢ ὁ ἀνὴρ πρὶν ἀναλαβεῖν τὴν γυναῖκα τελευτήσῃ, κελεύομεν κουρευέσθαι αὐτὴν καὶ τὸ μοναχικὸν σχῆμα λαμβάνειν, καὶ οἰκεῖν ἐν τῷ αὐτῷ μοναστηρίῳ ἐπὶ ὅλον τὸν χρόνον τῆς οἰκειᾶς ζωῆς.

„Жената што прави прелеуба ќе поднесе соодветни казни и ќе биде ставена во манастир. Ако мажот сака да ја врати назад по две години, му даваме дозвола да го направи тоа и да живее со неа, без да се пази од некаква опасност поради тоа; ниту на бракот ќе му причинува штета нешто што се случувало во меѓувреме. Ако наведеното време помине или мажот умре пред да ја врати назад жената, заповедуваме да се замонаши и да го прифати монашкиот начин, и да живее во тој манастир за цело време на нејзиниот живот“.

Новината според овој текст е тоа што мажот може да ја врати својата жена по истекот на двете години во манастир (а според истата *Новела* 134 се забранува и одење во затвор на жените, кое се заменува со одење во манастир), без да има последици за бракот. Прелеубата, сепак, не е пречка за одржување на бракот. Тоа е сосем различен став од оној во времето на Август, но е во согласност со христијанскиот поглед на бракот, кој, Јустинијан се обидува да го спроведе преку ваквите ригорозни закони. *Adulterium* веќе го губи изворното значење на *расипување на бракот* и се однесува само на недозволената сексуална врска, што е многу поблиску до грчката етимологија на зборот *μοιχεία*, како и до македонскиот збор *прелеуба*.

Што се однесува до врската меѓу прелеубникот и прелеубничката, таа, според законот, нема никаква иднина. Казната е многу остра ако продолжат да живеат заедно прелеубникот и прелеубничката, а тој чин е откриен. Прелеубникот се мачи телесно и на крај се казнува со смрт, а жената доживотно престојува во манастир.

Она што предизвикало неодобрување во однос на содржината на наведената новела е забраната за обостран развод, дури и кога двајцата сопружници сториле исто кривично дело, кое претставува правна причина за едностран развод. Неодобрувањето се гледа по фактот што императорот Јустин II (565-574 г.) кога дошол на власт, веднаш ја

укинал оваа одредба од *Новела 134*²¹. Доколку мажот и жената сепак се разведат со обострана одлука, тие се казнуваат со доживотен престој во манастир, освен ако не се покајат пред да отидат и така го продолжат бракот. Казна е предвидена и за магистратот, кој го подржал разводот, а тоа е телесна казна и протерување.

II. Практика

3. Мора да се има предвид дека пронајдените документи за развод ѝ припаѓаат на територијата на Египет, кој од 30 г. пр. н.е. станува римска провинција. „Во правен поглед Египет имал поинаква позиција од другите провинции: тој бил третиран како сопственост на царот <...> Август во Египет го претставувал наследникот на Лагидите.“ (Машкин, 1996: 392). Тоа значи дека сенатот немал никакви ингеренции таму, но и дека до едиктот на Каракала 212 г. Египет си ги задржал локалните закони за мештаните, додека римското право (*ius civile*) важело само за Римјаните. Од тие причини и документите во почетните векови под римска власт се пишувани двојазично: на грчки и на латински. Во подоцнежниот период на Римската Империја е реткост да се најде документ на латински јазик; грчкиот речиси го заменува латинскиот јазик. Поради задржувањето на локалните закони, се наидува на разидување на законот во провинцијата со законот што се однесува на римските граѓани, кои се сретнуваат во правната теорија. На пример, инцестот, кој е строго забранет во римското право, каде што на бракот гледа како на егзогамна и моногамна заедница меѓу маж и жена, во Египет до 212 г. не е невообичаена појава. Тоа го покажуваат предбрачните договори склучени меѓу брат и сестра, кои живеат во иста куќа. Предбрачните договори и договорите за развод се бројни во корпусот од папируси, но и тука не може да се прави строга паралела со она што се случувало во остатокот од Империјата, барем не до 212 г. Но, по таа година, законот е ист за сите слободни граѓани на Империјата²².

Бројот на документите за развод на брак, заедно со предбрачните договори, е голем од периодот кога Египет станува римска провинција до владеењето на Константин I (307–337 г.). Меѓутоа, во ниеден документ не е наведено експлицитно зошто се случил разводот, освен ако не станува збор за насилно однесување на мажот кон жената, кое е

²¹ J. Nov. 140.

²² Тоа може да се забележи, меѓу другото, и од употребата на латинско *nomen gentilicium* во документите.

пријавено како тужба, бидејќи тоа не е правна причина за едностран развод.²³ Всушност, во предбрачните договори стои клазула, во која, страните што го договораат бракот, ги наведуваат должностите на секоја страна во случај на развод.²⁴ Од тој период датираат и цензорските списоци (SB XXIV 15987), од кои јасно може да се види колку премажувањето и преженувањето биле честа појава во ова општество. Сепак, мора да се има предвид дека станува збор за крајот на вториот и почетокот на третиот век од н.е. кога не се спроведени рестрикциите за развод и кога *status civitatis* не се однесува на сите слободни граѓани.

Но, кога станува збор за обостран развод, не е нужно да се расправаат нештата. Она за што се склучени овие договори за развод се однесува на поделба на имотот и давање дозвола за иден брак на сопружникот. Можеби е најточно да се каже дека тие документи не се договори за развод, туку потврди. Разводот веќе се случил, а со потврдата, поранешните сопружници даваат изјави со кои си го осигуруваат имотот и си обезбедуваат дозвола за иден брак. Затоа, сите овие документи содржат два клучни елементи: 1) Изјава на жената дека миразот ѝ е вратен; 2) Изјава дека бракот е разрешен и дека поранешниот сопруг/сопруга може да склучи нов брак²⁵. Поради тоа, во овој тип документи не е нужно да се наведат причините за разводот, бидејќи не се тужби, туку потврди дека обврските се

²³ Еден таков пример е Р.Оху. II 281, кој претставува жалба на оставената жена до надлежниот орган, во врска со нејзиниот маж, кој не го отплатил миразот и се однесувал насилно со неа.

²⁴ Во следниот договор од Римски Египет (Р.ОХУ. X.1273) од 260 г. н.е. се наведени во посебна клазула условите за развод. Такви се голем број договори:

„Нека живее венчаната двојка заедно, беспрекорно чувајќи ги правата на бракот, а младоженецот нека обезбедува за жената сè што е потребно според [неговата] можност. Но, ако има, а дај боже да нема, разделување на венчаните поради несогласување, тогаш мажот треба да ѝ го врати предложениот мираз на дарителката [Аврелија Таесида – мајката], ако е жива, ако не е, на жената [Аврелија Тавсирида], во рок од шеесет дена откако ќе се поднесе барањето, златните работи според пресметувањето на тежината на секој предмет, а за облеките, чија вредност е пресметана, оние од страната на невестата ќе имаат избор или да ги поседуваат за вредноста што ќе ја имаат во тоа време и да земат цена во сребро, или да ја прифатат веќе пресметаната сума, така што младоженецот ќе има одговорност за носење и уништување на сите наведени работи.

Ако за време на разделувањето [на бракот] невестата е трудна, мажот е должен да ѝ даде за трошоците околу породувањето 40 драхми. Во врска со враќањето на веќе спомнатиот мираз, оние од страната на невестата ќе имаат право на судска постапка (πράξις) против младоженецот и за неговиот имот.“

²⁵ За предбрачните спогодби, како и за документите со кои се утврдува дека бракот е разрешен, видете повеќе: Judith Evans Grubbs, *Women and Law in the Roman Empire: A sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*, Routledge, London and New York, 2002.

подмирени. Сепак, во неколку случаи е наведена една општа причина за развод, а таа е „зол демон“ (δαίμων). Но, освен дека демонот е причина за разведувањето, не е наведено ништо подетално²⁶.

Во периодот меѓу владеењето на Константин I (307-337 г.) и Јустинијан (527-565 г.), приближно два века, има многу малку документи за развод. Теоретски, пишаната форма на развод станува обврзувачка во 439 г. според *Новела 12.1* на Теодосиј II, но документираниот материјал не соодветствува на правилото. Исто така и предбрачните договори се многу ретки во овој период. На прв поглед се чини дека фактичката ситуација соодветствува на правната теорија. Но, недостигот на документи не може да се третира како спроведување на законот. Во прилог на ова тврдење се барањата поднесени до магистратите од страна на жени, кои се напуштени од своите мажи, а кои се однесуваат на неисполнетата обврска за враќање на мирзот. Значи, ништо не може да го одржи бракот ако мажот ја напушти жената. И без да има документ за развод, бракот веќе не постои.

Забраната на Јустинијан за обостран развод во *Новела 134*, исто така, не може да се трасира во папирусите од Египет, бидејќи бројот на документите е мал за да се извлечат заклучоци дали се применувало или не се применувало правилото.

III. Заклучок

Во римското општество бракот отсекогаш претставувал моногамна и егзогамна заедница, чија општествена функција е создавање на потомство (*procreandorum causa*). Таквата брачна заедница не треба да се расипува, а за тоа зборува и терминот *adulterium*, кој се користи за да се означи прељуба, но чија етимологија воопшто не е поврзана со прељубата. Имено, *adulterium* значи *расипување*, *изопачување*; прељубата, пак, како чин ја расипува чистотата на бракот. Од тие причини, прељубнички можат да бидат само жените, кои можат да внесат туѓо дете во својот брак, но и мажот со кого сторила прељуба таа, бидејќи тој може да остави свое дете во туѓ брак. Во најстарите времиња во Рим, овој чин се казнувал со самопомош, како што е вообичаено и за медитеранските земји и за Блискиот Исток. Правото да се убијат прељубниците отсекогаш било лично право на сопругот и на таткото, но само ако прељубниците се фатат на дело. Таквото

²⁶ Во P.Grenf. II 76, кој датира од 305-306 г. н.е., за првпат се појавува демон како причина за разводот меѓу мажот и жената. Во документите од подоцнежниот период демонот е почеста причина.

убиство е сторено според закон и убиецот не се товари со обвинение. Во времето на Август самопомошта како начин на заштитување на правата на поединецот во голема мера се маргинализира во сите области од правото, така што и законите за прељуба, кои се донесени, се многу поригорозни и не даваат многу простор за праведно убиство. Август со *Lex Iulia de adulteriis coercendis* ја прави прељубата кривично дело, кое се казнува во *iudicium publicum*, т.е. има судење со поротници, кое се одржувало во постојани судови. Пријава за прељуба можел да поднесе не само оштетениот сопруг или таткото на прељубничката, туку кој било граѓанин. На тој начин прељубата станува *res publica*, а Август се наметнува како голем морализатор.

Христијанските императори, а во најголема мера Јустинијан, имаат фундаментално поинаков однос кон бракот од Август. Тие го третираат бракот како заедница, која не треба да се растури. Поради ова и правните причини за растурање на бракот носат санкции, а на прељубата почнува да се гледа како чин за кој можат да бидат обвинети двајцата сопружници. Но, прељубата не треба, по секоја цена, да биде причина за развод. Напротив, ваквото однесување на жената може да се коригира во манастир и потоа, ако е поготвен мажот да ѝ прости и да ја прими назад својата сопруга. Фактичка ситуација, пак, е поинаква: разведувањето, и покрај бројните забрани, не престанува. Но, кои се причините, често не може да се дознае, бидејќи документите за развод се всушност потврда дека бракот е разрешен и дека поранешните сопружници не си должат ништо еден на друг. Причините за развод, пак, не можат да бидат откриени.

Литература / References

- Машкин, Николай А. (1996). *Историја на Стариот Рим*. Скопје: Зумпрес.
[Mašjkin, Nikolaj A. (1996). *Istorija na Stariot Rim* [History of Ancient Rome].
Skopje: Zumpres]
- Софронијевски, Валериј. (2001). *Латинско-македонски речник*. Скопје: БИГОСС.
[Sofronievski, Valerij. (2001). *Latinsko-makedonski recjnik* [Latin-Macedonian dictionary]. Skopje: BIGOSS. (In Latin and Macedonian.)]
- Тошева, Даниела. (2018). *Законот на дванаесет таблици*. Свети Николе: МСУ.
[Toševa, Daniela. (2018). *Zakonot na dvanaeset tablici* [The law of twelve tables].
Sveti Nikole: MSU. (In Macedonian.)]
- Тошева, Даниела. (2018). *Убиството на Ератостен или За праведното убиство во Законот на Драконт*. Во „Меѓународен дијалог: Исток-Запад“

- (*Право и политикологија*). *Списание на научни трудови. Деветта меѓународна научна конференција Меѓународен Славјански Универзитет, „Г.Р. Державин“*. Свети Николе: Меѓународен центар за славјанска просвете. 127-131.
- [Tosjeva, Daniela. (2018). *Ubistvoto na Eratosten ili Za pravednoto ubistvo vo Zakonot na Drakont* [Murder of Eratosthenes or For Fair Murder in Dracont's Law]. In „*Меѓународен дијалог: Исток-Запад*“ (*Pravo i politikologija*). [International Dialogue: East-West (Law and Political Science)]. Sveti Nikole: Меѓународен tsentar za slavjanska prosvete. 127-131. (In Macedonian.)]
- Bauman, Richard A. (1996). *Crime and Punishment in Ancient Rome*. London and New York: Routledge.
- Beekes, Robert S. P. (2010). *Etymological dictionary of Greek*. Leiden; Boston: Brill.
- Chantraine, Pierre. (1968-1980). *Dictionnaire étimologique de la langue grecque*. I-IV. Paris: Klincksieck.
- Coleman-Norton, P. R. (1952). *The Twelve Tables*. Princeton: Princeton University, Department of Classics.
- Corpus iuris civilis. Volumen primum. Institutiones*. (1928). Kruger, Paulus (Ed.). Berolini, MCMXXVIII.
- Corpus iuris civilis. Volumen secundum. Codex Iustinianus*. (1906). Kruger, Paulus (Ed.). Berolini, MCMVI.
- Corpus iuris civilis. Volumen tertium. Novellae Iustiniani, recognovit*. (1959). Schoel, Rudolfus (Ed.). Berolini, MCMLIX.
- De Vaan, Michiek. (2008). *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*. Leiden; Boston: Brill.
- Dionysius of Halicarnassus. (1885). *Dionysii Halicarnasei Antiquitatum Romanarum quae supersunt*. Leipzig: In Aedibus B.G. Teubneri.
- Glare, P. G. W. (1968). *Oxford Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Grubbs, Judith Evans. (2002). *Women and Law in the Roman Empire: A sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood*. London and New York: Routledge.
- Joksimović, Milena Z. (2015). *Terminologija preljube u Vulgati i njen društveni, istorijski i kulturni kontekst* [The terminology of adultery in the Vulgate and its social, historical and cultural context]: Doktoral dis. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet.
- Liddel, Scott. (1996). *A Greek-English Lexicon*. London: Clarendon Press.
- Piwowarczyk, Dariusz R. (2012). *A Note on Greek ομείχω 'to urinate' and μοιχός 'adulterer'*. In *Studia Etymologica Cracoviensia*. Stachowski, Marek (Ed.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 123-125.
- Plutarch. (1914). *Plutarch's Lives, with an English Translation by Bernadotte Perrin*. London: Heinemann; New York: The Macmillan Company.
- Remains of Old Latin III: Lucilius. The Twelve Tables*. (1938). London: Heinemann.
- Roman statutes*. (1996). Institute of Classical Studies.
- Select Papyri in Five Volumes: Non-literary papyri. Public documents*. (1956). Harvard: Harvard University Press.

- Sherk, Robert K. (1969). *Roman documents from the Greek East*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- Shoell, Rudolf. (1866). *Legis Duodecim Tabularum Reliquiae. Edidit, constituit prolegomena addidit Rudolphus Schoell*. Lipsiae: Teubner.
- Shultz, Fritz. (1936). *Principles of Roman Law*. Oxford: Clarendon Press.
- Theodosiani libri XVI cum constitutionibus sirmonlianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*. (1905). Berolini: Apvd Weismannos.
- Westbrook, Reymond. (2015). *Ex Oriente Lex: Near Eastern Influences on Ancient Greek and Roman Law*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.